

סיפור חוני המעגל - עיון מחדש

מגילת תענית

בעשרים ביה צמו עמא על מטרא ונחת להון.¹

מסכת תענית פרק ג משנה ח – המקור במשנה

על כל צרה שלא תבוא על הצבור מתריעין עליהן, חוץ מרוב גשמים. מעשה שאמרו לו לחוני המעגל התפלל שירדו גשמים, אמר להם: צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימוקו.² התפלל ולא ירדו גשמים. מה עשה? עג עוגה ועמד בתוכה ואמר לפניו: ריבונו של עולם, בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך. נשבע אני בשמך הגדול שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך. התחילו גשמים מנטפין, אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות שיחין ומערות. התחילו לירד בזעף, אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון ברכה ונדבה. ירדו כתיקונן, עד שיצאו ישראל מירושלים להר הבית מפני הגשמים. באו ואמרו לו: כשם שהתפללת עליהם שירדו, כך התפלל שילכו להן. אמר להן: צאו וראו אם נמחית אבן הטועים.³ שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה, גוזרני עליך נידוי. אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו ועליך הכתוב אומר: "ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך" (משלי כג. כה).⁴

תוספתא תענית (ליברמן) פרק ב הלכה יג – מקור בתוספתא?

מעשה בחסידי אחד שאמרו לו: התפלל וירדו גשמים. התפלל וירדו גשמים. אמרו לו: כשם שהתפללת וירדו, כך התפלל וילכו להם. אמר להם: צאו וראו אם עומד אדם בקרן אפל ומשקשק את רגלו בנחל קדרון. אנו מתפללין שלא ירדו גשמים אבל בטוחין שאין המקום מביא מבוך לעולם, שנאמר: "ולא יהיה עוד מבוך לשחת הארץ" (בראשית ט יא). ואומר: "כי מי נח זאת לי אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי מֵעַבְרַי מִי נַח עוֹד עַל הָאָרֶץ" (ישעיהו נד ט).⁵

מסכת תענית דף כג עמוד א – הנוסח בברייתא בבבלי

תנו רבנן: פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים. שלחו לחוני המעגל: התפלל וירדו גשמים! התפלל ולא ירדו גשמים.⁶ עג עוגה ועמד בתוכה, כדרך שעשה חבקוק הנביא, שנאמר: "על משמרת אעמדה ואתיצבה על

¹ הסיפור על חוני המעגל מופיע במספר מקורות, מקצתם נראה להלן. בסכוליון, הנספח למגילת תענית, מופיע הסיפור בנוסח דומה לברייתא "תנו רבנן" שניבא להלן בגמרא בבבלי תענית, שהיא תהיה עיקר דרשתנו. לפיכך, יש שרואים בקטע קצר זה של מגילת תענית את המקור הקדום ביותר, למרות שהוא מזכיר רק באופן כללי תקופת בצורת שהסתיימה בגשם שירד בכ' באדר, ולמרות שמלשונן משמע החצום והתענית גרמו לגשם, לא התפילה של הצדיק. להרחבה בנושא זה, ראו ספרה של [ורד נעם, מגילת תענית, יד בן צבי, תשס"ד](#).

² גם מכאן מביאים ראה שמדובר בסוף חודש אדר, כבר סמוך לפסח, כפי שהברייתא אומרת להלן: "יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים" ומכאן גם החיבור עם האירוע הנזכר לעיל במגילת תענית. מתבקש גם חיבור עם הבצורת שבימי יואל הנביא שנמשכה גם היא עד סוף אדר, ראו גמרא תענית ה ע"א: "יורה במרחשון ומלקוש בניסן! - אמר ליה: הכי אמר רבי יוחנן: בימי יואל בן פתואל נתקיים מקרא זה, דכתיב ביה: יתר הגזם אכל הארבה וגו'. אותה שנה יצא אדר ולא ירדו גשמים וכו'". ראו על פרשה זו בדברינו [רביעות היורה](#) בטל ומטר וכן [אחד בניסן](#) בשבת החודש.

³ ראו אבן זו בסיפור חוני המעגל בירושלמי תענית פרק ג הלכה ט: "מה עיסקה דהדא אבן הטועים? אלא כל מאן דהוה מובד מילה, הוה נסב לה מן תמן. וכל דהוה משכח מילה, הוה מייביל לה לתמן. אמר להן: כשם שאי אפשר לאבן הזאת להימחות מן העולם כך א"א להתפלל על הגשמים שילכו להם". ובפירוש המשנה לרמב"ם על משנה זו: "ואבן הטועים, אבן גבוהה היתה בירושלם מכריז עליה כל מי שמצא אבידה עד שיודעו בעלי האבידה ותושב להם, ולפיכך נקראת אבן הטועים".

⁴ אם נניח לרגע את מגילת תענית, ראש לכל המקורות על הסיפור של חוני המעגל היא המשנה במסכת תענית, המביאה את הסיפור אגב הדיון ההלכתי שאין מתפללים על רוב גשמים (על רוב טובה בכלל), כפי שעולה מתשובתו של חוני המעגל לעם: ראו אם נמחית אבן הטועים. (סיפורי אגדה הם דבר נדיר במשנה וזה אחד מהם. ראו גם ראש השנה סוף פרק ב, מובא בדברינו [בוא בשלום רבי ותלמיד](#)). מהמשנה מתפתח הסיפור בגמרא בבבלי תענית כג ע"א שניבא להלן שסביבו יישוב עיקר דברינו. כמו כן מופיע הסיפור בתלמוד הירושלמי תענית פרק ג הלכה ט שחלקו נביא להלן ועוד במדרשים כגון תנחומא כי תבוא ד. לא נוכל לעמוד על כל ההבדלים בין הנוסחים השונים, בין נקודת המבט הבבלי לארץ ישראלית, רק נעיר פה ושם מהירושלמי על נוסח הבבלי שבו נתמקד. גם את הערותינו לדקויות ההבדלים בין המשנה לברייתא שבתלמוד הבבלי, נביא אגב הדיון העיקרי להלן.

⁵ לפני שנמשיך לגמרא ותולדותיה, הרי לנו עוד מקור תנאי המתאר סיפור דומה אם לא זהה לסיפורו של חוני המעגל, אך ללא הזכרת שמו. האם ייתכן שמדובר בצדיק אחר עם סיפור דומה? האם ככוונה לא מוזכר שמו של חוני? כל היכול להחכימו בעניין זה יבורך. עד אז, ראו דברינו [השבועה לנח](#) בפרשת נח. ראו גם דברינו [מעשה בחסיד אחד](#) בדפים המיוחדים.

⁶ תחילה מנסה חוני המעגל את כוחו בתפילה ולא נענה! ובנוסח המשנה הדבר חריף יותר שכן שם הוא מצווה את כולם להכניס את תנוריהם בשביל שלא ימוקו בגשם ומתפלל ולא נענה. ובמקבילה בירושלמי מוסבר מדוע לא נענה: "אמר ר' יוסי בי ר' בון: שלא בא בענוה". ראו בהמשך הגמרא שם זוגות של חכמים שאחד מבקש גשם ולא נענה ואילו האחר מבקש ונענה. כגון רבי ואילפי, ר' אליעזר ורבי עקיבא (מחדש תפילת "אבינו מלכנו") ועוד. ולחוני אין בו זוג, אלא בתחילה לא נענה ואח"כ כן.

מצור וגוי" 7. אמר לפניו: ריבונו של עולם! בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך. 8. התחילו גשמים מנטפין, אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות. 9. כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבועתך. אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות שיחין ומערות. 10. ירדו בזעף, עד שכל טיפה וטיפה כמלא פי חבית ... אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות. כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם. אמר לפניו: לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון ברכה ונדבה. 11. ירדו כתיקונן, עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים. אמרו לו: רבי, כשם שהתפללת שירדו, כך התפלל וילכו להם. אמר להם: כך מקובלני שאין מתפללין על רוב הטובה. 12. אף על פי כן, הָבִיאוּ לִי פֶר הוֹדָאָה. הָבִיאוּ לוֹ פֶר הוֹדָאָה. סמך שתי ידיו עליו, ואמר לפניו: ריבונו של עולם! 13. עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות, כעסת עליהם - אינן יכולין לעמוד, השפעת עליהם טובה - אינן יכולין לעמוד, יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים, וזרחה החמה, ויצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות. 14.

שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה - גוזרני עליך נידוי. 15. שאילו שנים כשני אליהו שמפתחות גשמים בידו של אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך? 16. אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה

7 הדרשן נותן לנביא חבקוק את זכות הראשונים לגבי תפילה סגורה מתוך מעגל - "עג עוגה ועמד בתוכה". (ראו רש"י על הפסוק בחבקוק וכן רש"י בישעיהו כ א ו מדרש תהלים עז, על איזו משמרת עומד חבקוק - על בבל או על הצלחת הרשעים בעולם). אך עפ"י מדרש אבות דרבי נתן שמורה זכות הראשונים על העמידה בעוגה למשה, ראו שם נוסח א פרק ט: "באותה שעה עג משה עוגה קטנה ועמד בתוכה וביקש רחמים עליה ואמר איני זז מכאן עד שתפא מרים אחותי שנאמר אל נא רפא נא לה". ראו דברינו [אל נא רפא נא לה](#) בפרשת בהעלותך. ובמדרש תהלים מזמור ז משתמעת ביקורת על מעשה זה של חבקוק.

8 חוני המעגל "דוחק" בקב"ה ע"י שבועה בשמו הגדול (גם בכך הקדים אותו משה בחטא העגל, עפ"י גמרא ברכות לב ע"א) ועל כך ודאי היה חלק מהכעס של שמעון בן שטח שנראה להלן. אמנם "[צדיק גוזר והקב"ה מקיים](#)" וגם את זה נראה להלן, אך עדיין חז"ל ביקרו קשות את הגישה המיסטית המעשית של העמדת הקב"ה, נכון יותר מעמדו של הצדיק והאמונה בקב"ה, במבחן דיכטומי שכזה. ראו דברינו [אם כמות כל האדם ימותון אלה](#) בפרשת קרח, ולהלן גם הביקורת על אליהו בהר הכרמל. ועדיין יש לחקור אם חוני אמר: "שמך הגדול" (ראו מודים דרבנן) או שמה באמת השתמש בשם המפורש והגדול (והנכבד). המקור המקראי אגב הוא בספר יהושע ז ט במפלת העי: "וַיְמַהֵר יְהוֹשֻׁעַ לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל".

9 פירוש: ראינו אותך עושה גדולות, אבל אין הדבר מועיל שלא נמות (שטיינזלץ בעקבות רש"י) וכך צריך להגיד גם לגבי הפעם השנייה להלן. ואולי זהו ביטוי של כבוד לאדם קדוש שזכינו לראותו בחיינו ובחיינו, טרם שנסתלק מהעולם. ראו דברי העם במתן תורה, שמות כ טז: "פן נמות", דברים ה כ-א: "רְאִינוּ כִּי יִדְבַר אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וְחִי: וְעָתָה לָמָּה נָמוּת", דברי מנוח לאשתו, שופטים יג כב: "מות נמות כִּי אֱלֹהִים רְאִינוּ, וְאוּלַי גַם דְּבַר יַעֲקֹב כַּשְׂפוּגֵשׁ אֶת יוֹסֵף: "אמותה הפעם". והמילה "לא" היא בלשון נקייה וכאילו איננה, בדומה לביטוי "על כל צרה שלא תבוא". אולי הכל בסימן שאלה: ראינוך, אדם קדוש כמך, ולא נמות? עכ"פ במגילת תענית הסכוליון חוני עונה להם: "אמר להם בני אל תמותו". אולי בדומה לאשתו של מנוח שמרגיעה אותו.

10 שיח כמו שוחה - חפירה בקרקע. גשמים שימלאו את כל הבורות השיחין והמערות. מילוי המערות לא ברור ואולי הכוונה למקוואות של ימימה.

11 גשמי ברכה ונדבה הם ביטוי מקראי, ראו יחזקאל לד כו, תהלים סח י. גשמי רצון נראה שהוא לשון חכמים וכאן מקורו.

12 ראו ראש המשנה בה אנו נמצאים תענית ג ח: "על כל צרה שלא תבוא על הציבור מתריעים עליה חוץ מרוב גשמים". האם כעס שמעון בן שטח על חוני ש"נכנע לדעת הקהל" וביקש שיפסקו הגשמים בניגוד להלכה, או על העניין כולו? ראו יומא כא ע"ב: "נוטה (עשן המערכה ביום הכיפורים) כלפי צפון, עניים שמחים ובעלי בתים עצבים, מפני שגשמי שנה מרובים ופירותיהם מרקיבים. נוטה כלפי דרום, עניים עצבים ובעלי בתים שמחים מפני שגשמי שנה מועטים ופירותיהם משתמרים". וכאן כנראה שכולם ביקשו שיפסיק הגשם. ובנוסף הירושלמי לסיפור שלנו: "ר' יונה שמעון בר בא בשם ר"י: דבר שאפשר לך לומר עליו דיי - היא ברכה. רבי ברכיה ר' חלבו רב אבא בר עילאי בשם רב: עד שיבללו שפתותיכם מלומר: דיינו ברכה דיינו ברכה". היינו שאפשר לבקש די על רוב ברכה.

13 ובירושלמי הנוסח הוא: ריבוני. מילה אחת. לא "ריבונו של עולם", אלא "ריבוני" שהוא בלשון מאד אינטימית וכבן שמתחטא לפני אביו כפי שאומר לו שמעון בן שטח להלן.

14 ראו הדיון בגמרא ברכות מ ע"ב אם כמהין ופטריות הם גידולי קרקע או לא: "הנודר מפירות הארץ - אסור בפירות הארץ ומותר בכמהין ופטריות, ואם אמר כל גדולי קרקע עלי - אסור אף בכמהין ופטריות! אמר אביי: מירבא רבו מארעא, מינקי לא ינקי מארעא". לעינינו, בדומה לחנינא בן דוסא שמחליט מתי ירד גשם ומתי ייפסק, עד שאמר עליו רבי יוסף: "מאי אהניא ליה צלותיה דכהן גדול לגבי רבי חנינא בן דוסא" (יומא נג ב), כך גם חוני המעגל מחזיק את מפתח הגשמים, שהוא אחד משלושה המפתחות שלא נמסרו לשליח: חיה (יולדת), גשמים ותחיית המתים (סנהדרין קיג א). ראו שם על אליהו ואחאב!

15 ראו גמרא ברכות יט ע"א שמזכירה אישים נוספים שנודו או ששקלו לנדותם, כגון: עקביא בן מהללאל ואלעזר בן חנוך שפקפק בנטיילת ידיים (ומה עם [ר' אליעזר בן הורקנוס](#)? ראו דברינו על דמותו בדפים המיוחדים). בגמרא ברכות שם נזכר גם ניסיון הטלת הנידוי על חוני המעגל מדין "המגיס דעתו כלפי מעלה". ושם מבקש שמעון בן שטח לנדות גם את תודוס איש רומי שהנהיג את בני רומי להאכילן בדיים מקולסין בלילי פסחים. ושו"ל לו שמעון בן שטח: "אלמלא תודוס אתה גוזרני עליך נידוי, שאתה מאכיל את ישראל קדשים בחוץ!" ובירושלמי מועד קטן פרק ג הלכה א: "ביקשו לנדות את רבי מאיר, אמר להן: איני שומע לכם עד שתאמרו לי את מי מנדין ועל מה מנדין ועל כמה דברים מנדין".

16 שאליהו נשבע שלא יהיה מטר כעונש לעם ישראל. אילו אתה חיית בתקופת אליהו הייתה עומדת שבועה שלך כנגד שבועתו של אליהו ובין שניכם היה שם שמים מתחלל (עפ"י רש"י שם). ובין השיטין אנחנו אולי שומעים את דעתו של שמעון בן שטח גם על השבועה של אליהו. לא זה (אליהו) היה צריך להשביע שלא ירד גשם (ואח"כ לעשות את מעשהו החרגי בהר הכרמל, ראו דברינו [אליהו בהר הכרמל](#) בפרשת כי תשא), ולא זה (חוני) היה צריך להשביע שירד גשם, אלא הכל כפי שכתוב בתורה בקריאת שמע: "והיה אם שמעו השמע". ראו שוב גמרא סנהדרין קיג א על המפתחות שלא נמסרו לשליח שכשאלהו מבקש על נפשו של בן הצרפתי היינו על תחיית המתים, עונה לו הקב"ה שיחזיר קול את מפתח הגשמים. הצדיקים גונבים מהקב"ה את מפתח הגשם.

לך רצונך, כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו. ואומר לו: אבא, הולכני לרחצני בחמין, שטפני בצונן, תן לי אגוזים, שקדים, אפרסקים, ורימונים - ונותן לו. ועליך הכתוב אומר: "ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך" (משלי כג כה).¹⁷

תנו רבנן: מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל: "ותגזר אומר ויקם לך ועל דרךך נגה אור" (איוב כב כח).¹⁸ "ותגזר אומר" - אתה גזרת מלמטה, והקב"ה מקיים מאמרך מלמעלה. "ועל דרךך נגה אור" - דור שהיה אפל הארת בתפילתך. "כי השפילו ותאמר גוה" (שם כט) - דור שהיה שפל הגבהתו בתפילתך. "ושח עיניו יושע" - דור ששח בעונו, הושעתו בתפילתך. "ימלט אי נקיי" - דור שלא היה נקי, מלטתו בתפילתך.¹⁹ "ונמלט בבור כפיך" - מלטתו במעשה ידיך הברורין.²⁰

אמר רבי יוחנן: כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה: "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים" (תהלים ככו א). אמר: מי איכא דניי שבעין שנין בחלמא?²¹ יום אחד היה הולך בדרך וראה אדם אחד שנטע חרוב. אמר לו: זה (עץ החרוב), עד כמה שנים טוען פירות?²² - אמר לו: עד שבעים שנה. - אמר לו: פשוט לך שאתה חי שבעים שנה? - אמר לו: אותו האיש (כלומר אני) עולם מלא חרובים מצא (מצאתי), כמו ששתלו לי אבותי - כך אני שותל לבני.²³

ישב (חוני המעגל), כרך ואכל פיתו ובאה לו שינה וישן. הקיפה אותו שן סלע ונתכסה מן העין וישן שבעים שנה. כאשר קם, ראה אדם אחד שמלקט מן החרובים. אמר לו: אתה הוא ששתלת את העץ הזה? אמר לו: בן בנו אני. אמר לו: שמע מיניה שישנתי שבעים שנה ... הלך לביתו ואמר להם: בנו של חוני המעגל האם הוא חי? אמרו לו: בנו איננו עוד, בן בנו קיים.²⁴ אמר להם: אני הוא חוני המעגל ולא האמינו לו. הלך לבית המדרש ושמע את החכמים שאומרים: מאירות וברורות הלכותינו כבשנות חוני המעגל ... שכל קושיה שהייתה לחכמים היה פותר להם. אמר להם: אני הוא. ולא האמינו לו ולא עשו לו כבוד כראוי לו. חלשה דעתו, ביקש רחמים ומת. אמר רבא: היינו דאמרי אינשי: או חברותא או מיתותא.²⁵

¹⁷ ראו גם התיאור של הבן שמוציא את האוכל הטוב (הפיצטלין) מפיו של האבא, שמות מא ג על הפסוק: "ויתן אל משה ככלותו לדבר איתו", בתיאור יחס הקרבה של משה עם הקב"ה - מובא בדברינו **ויתן אל משה ככלותו לדבר איתו** בפרשת כי תשא. שם הוא בחכמה ותבונה ולימוד התורה וכאן בתפילה. קרבת החכם לחכמה מול קרבת הצדיק לשכינה.

¹⁸ דברי אליפז התימני לאיוב, בסוף פרק כב: "ותגזר אומר ויקם לך ועל דרךך נגה אור: כי השפילו ותאמר גוה ושח עיניו יושע: ימלט אי נקי ונמלט בבור כפיך". פסוק זה נדרש במקומות רבים ועל אישים רבים (יעקב, עמרם, משה) באופן חיובי כמבטא את כוחו של הצדיק לחולל ניסים, אך גם על החכם כמבטא את כוחם של חז"ל לתקן תקנות, כגון חנוכה (תנחומא נשא כט). ראו דברינו **צדיק גזר והקב"ה מקיים** בפרשת קרח. ושוב בהקבלה למשה אצל פרעה שמוריד את הברד ומפסיק את הברד כרצונו: "ראה מה חביבים צדיקים לפני הקב"ה, שכל מה שהן עושים וגוזרין הקב"ה עושה" (תנחומא בבור) וארא כב). נראה שהייתה כאן מחלוקת בין חברי הסנהדרין (בני לשכת הגזית) ובין שמעון בן שטח לגבי מעשיו של חוני המעגל (ואין זו המחלוקת הראשונה ביניהם, ראו סנהדרין יט, דברינו **מלך לא דן ולא אותנו** בפרשת שופטים).

¹⁹ בני לשכת הגזית משתמשים במילה "בתפילתך". הם ראו במעשהו של חוני המעגל תפילה לכל דבר. ראו הערה 6 לעיל. בני לשכת הגזית, ראשוני הסנהדרין מרכיבים את ביקורתו הקשה של שמעון בן שטח על חוני המעגל ומנסים "לתווך" בין בעל המופת ותלמידי החכמים - הפרושים.

²⁰ ואולי גם אתה חוני, נמלטת בבור כפיך, שמה שעשית נבע מכוונות טובות וברורות, גם אם חריגות.

²¹ האם יש מי שישן שבעים שנה בחלום? "מצטער" כאן הוא בפשטות מי שמתקשה בהבנת הפסוק - מצטער להבינו. האם גם מיחל לההנסות כזו? ראו רש"י ששיר המעלות הוא מלשון עילוי. מכאן ואילך נביא את הגמרא בתרגום לעברית של שטיינזלץ.

²² בלשונו היום היינו משנים את סדר המילים ואומרים: כמה שנים עד שטוען (עושה) פירות? מספר שנים זה נראה מוגזם ולא מוכר לנו היום. אבל לבחירה בעץ החרוב יש סימבוליות ברורה. עץ החרוב מפרנס את **רבי שמעון בר יוחאי ובנו במערה** (שבת לג), את חנינא (ברכות יז), נעקק ממקומו במופת שעשה ר' אליעזר בן הורקנוס במחלוקת **תנורו של עכנאי** (בבא מציעא נט) ועוד.

²³ ראו הסיפור של על אדריאנוס ש"היה עובר באותם שבילים של טבריה וראה אדם זקן אחד עומד, חוצב חציבות לנטוע נטיעות ... אמר לו: בחיך זקן, בן כמה שנים אתה היום הזה? אמר לו: בן מאה שנים. אמר לו: ואתה בן מאה שנים ועומד וחוצב חציבות לנטוע נטיעות! סבור אתה שאתה אוכל מהן? אמר לו: אם אזכה - אוכל, ואם לאו - כשם שיגעו לי אבותי כך אני יגע לבני" (ויקרא רבה כה ה, תנחומא קדושים סימן ח). וכאן, הספקן איננו אדריאנוס שחיק עצמות, כי אם חוני המעגל עושה הנפלאות! עובד אדמה פשוט היה צריך ללמד את חוני המעגל הצדיק עקרון כה בסיסי שדור אחד דואג לבאים אחריו. זאת ועוד, עפ"י תנחומא קדושים סימן ח, המוטיב של נטיעה לדורות יסודו בבריאה עצמה: "אמר להם הקב"ה לישראל: אעפ"י שתמצאו אותה מליאה כל טוב, לא תאמרו נשב ולא נטע. אלא הוזהירין בנטיעות, שנאמר: ונטעתם כל עץ מאכל. כשם שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים, אף אתם נטעו לבניכם. שלא יאמר אדם: אני זקן ולמחר אני מת, ולמה אני יגע בשביל אחרים?". ראו דברינו כי תבואו אל הארץ ונטעתם בפרשת קדושים.

²⁴ מוטיב הנכד חוזר גם בהמשך הסיפור ונראה שהוא משלים את מוטיב "שבעים השנה" שכן בזמנם זהו פרק זמן של כשני דורות. להלן נראה שני סיפורים על שני נכדים של חוני המעגל ואפשר שזה שנזכר כאן הוא אחד מהם או שלישי.

²⁵ ראו בגמרא בבא מציעא פד ע"א, סיפור סופו של ר' יוחנן בעקבות הריב שהיה לו עם ריש לקיש. לענייננו, חוני המעגל חוזר לעולם אחרי שינה של שבעים שנה (עוד מופת) ולא מוצא את מקומו. בנו כבר לא בחיים, רק נכדו (שעליו נראה בסיפור הבא). משפחתו והחברים אינם מקבלים אותו והוא מעדיף למות. השוו עם הסיפור על ר' חנינא בן חניכאי שאחרי שנים עשרה שנה של לימוד תורה וניתוק מהבית, לא מוצא את הדרך לביתו (בגמרא כתובות סב ב, מובא בדברינו **הנשים הממתנות**). האם כאן מתקיים הנידוי של שמעון בן שטח? או שמא זהו סיפור חדש שלא שייך ישירות לסיפור הקודם?

תלמוד ירושלמי מסכת תענית פרק ג הלכה ט (י) – נוסח אחר²⁶

אמר רבי יודן גיריא: חוני המעגל זה, בן בנו של חוני המעגל היה. סמוך לחורבן בית המקדש.²⁷ יצא להר אצל פועליו. עד שהוא שם ירד גשם, בא לו למערה. בישיבתו נרדם וישן לו והיה שקוע בשנתו שבעים שנים, עד שחרב בית המקדש ונבנה פעם שנייה. לסוף שבעים שנה התעורר משנתו, יצא לו מן המערה וראה עולם מוחלף: מקום שהיה כרמים נהיה זיתים, מקום שהיה זיתים נהיה זרעים. בא לו למדינה (לעיר), אמר להם: מה קול בעולם?²⁸ אמרו לו: ואין אתה יודע מה קול בעולם? אמר להם: לא. אמרו לו: מי אתה? אמר להם: חוני המעגל. אמרו לו: שמענו שהיה בא לעזרה והיא נוהרת [מלאת אור]. בא והוזהרה [התמלאה אור] וקרא על עצמו: "בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים".²⁹

המשך הסיפור בתלמוד הבבלי

אבא חלקיה בן בנו של חוני המעגל היה, וכשנצרך העולם לגשם היו חכמים שולחים אצלו שיבקש רחמים וירד גשם.³⁰ פעם אחת נצרך העולם לגשם, שלחו חכמים שני תלמידי חכמים אליו שיבקש רחמים וירד גשם. הלכו לביתו ולא מצאוהו. הלכו לשדה ומצאו אותו כשהוא עודר. נתנו לו שלום ולא הסביר להם פנים. בערב, כאשר אסף עצים להסקה, שם את העצים והמעדר על הכתף האחת ואת הגלימה על הכתף השנייה ... כאשר הגיע אל ביתו נכנסה אשתו ראשונה, אחר כך הוא, ואחר כך החכמים. ישב ואכל לחם, ולא אמר לחכמים: "בואו ואכלו". חילק לחם לילדים; למבוגרים - אחד, ולצעירים - שנים. אמר לאשתו: יודע אני שחכמים באו משום הגשם, נעלה לגן ונבקש רחמים, אולי יתרצה הקב"ה ויביא מטר, ולא נחזיק טובה לעצמנו.³¹ עלו לגג, עמד הוא בזוית אחת והיא בזוית אחת.³² קדמו ועלו העננים מאותה פינה שאשתו עמדה בה. כאשר ירד אמר להם: משום מה באתם? אמרו לו: שלחנו חכמים אליך לבקש על הגשם. אמר להם: ברוך המקום שלא הצריך אתכם לאבא חלקיה.³³ אמרו לו: יודעים אנו שהמטר הוא ממך בא, אלא יאמר לנו מר דברים אלה שתמוהים לנו: מדוע כאשר נתנו למר שלום לא הסברת לנו פנים? אמר להם: שכיר יום אני, ואמרתי שלא אתמהמה (מעבודתי). – ומה טעם שם אדוני את העצים על כתפו האחת ואת הגלימה על כתפו האחת? אמר להם: טלית שאולה הייתה. לכך (ללבוש) שאלתיה, ולכך (להניח עליה עצים) לא שאלתיה ...³⁴ ומדוע נתן מר לילד הגדול פרוסת לחם אחת ולקטן שתי פרוסות? אמר להם: זה, הגדול, מצוי בבית וכשרעב אוכל ואילו הקטן יושב כל היום בבית הכנסת ולומד.

²⁶ תרגום הירושלמי הוא באדיבות גיסי משה מיה ה"ו, תוך התחשבות בגרסאות שונות של מקור זה.

²⁷ בתלמוד הירושלמי, מתחיל סיפור חוני המעגל, זה שהוריד את הגשם ונזכר במשנה, בסיפור סבו, שנקרא אף הוא חוני המעגל ואשר חי בסוף תקופת בית ראשון (הכל עפ"י המדרש). משם הוא חוזר לסיפור הנכד שהוריד את הגשם. בנוסח זה, סיפור שינת שבעים השנים קודם לסיפור הורדת הגשם. זה, הראשון, הוא של הסבא, שחי בסוף בית ראשון וזה, השני, של הגשם, הוא של הנכד שחי בתקופת בית שני. בתלמוד הבבלי, הכל הוא סיפור על איש אחד - חוני המעגל מוריד הגשם שבמשנה.

²⁸ מה חדש בעולם. ובלשון צעירנו: מה קורה?

²⁹ סיפור שינת שבעים השנה של סבו של חוני המעגל שלנו, מנסה לגשר בין חורבן בית ראשון ובניית בית שני. גם חזרתו לעולם והאופן בו הוא מתקבל הם שונים בתכלית מזה שבתלמוד הבבלי. וכבר הארכנו בהשוואת הבבלי עם הירושלמי בדברינו [בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים](#), ביום העצמאות ולא נחזור על הדברים כאן. נחזור לנוסח הבבלי ונתמקד בו.

³⁰ סיפור זה על אבא חלקיה, נכדו של חוני המעגל (וכן הסיפור שלאחריו על חנן הנחבא, גם הוא נכד של חוני המעגל) מובאים מיד לאחר הסיפור על חוני הסבא ולא בכדי. אבא חלקיה מייצג את הצדיק הפשוט, עובד האדמה, בניגוד לסבו בעל המופת. חוני המעגל משיב את הקב"ה (לאחר שתפלתו לא נענתה) ואילו אבא חלקיה עושה מעשים טובים כדבר שבשגרה ומתפלל. אבא חלקיה הוא המופת של "פועל צדק" בדרשת הגמרא במכות כד ע"א על מזמור טו בתהלים: "ה' מי יגור באהלך מי ישכון בהר קדשך, הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו וכו'". ראו הערה 23 לעיל שעובד האדמה לימד את חוני המעגל דרך ארץ. והרשינו להביא את הסיפור מתורגם לעברית עפ"י שטיינזלץ.

³¹ שלא יראה שאנחנו גרמנו לגשם שיבוא. זאת, בניגוד לסבא חוני המעגל שעג עוגה סביב עצמו (סימון המרכז?) ו"מתחטא לפני המקום כבן שמתחטא על אביו". ובהמשך הוא אומר לחכמים: "ברוך המקום שלא הצריך אתכם לאבא חלקיה". ראו מסכת אבות פרק ו משנה ו שאחת מהדברים (מעלות) שהתורה נקנית בהם הוא מי ש"אינו מחזיק טובה לעצמו".

³² השוו עם תפילת יצחק ורבקה בבראשית רבה סג ה: "לנוכח אשתו - מלמד שהיה יצחק שטוח כאן והיא שטוחה כאן". שם היו פניהם איש אל אשתו כפי שמבאר רד"ק במלכים א' יז כא: "כלומר שהיתה אשתו לנגדו בעת תפילתו", כי שם הם התפללו על צרכי עצמם. וכאן נראה שהיו מרוכזים כל אחד בפניתו (זוויתו) שכן תפילתם הייתה לצרכי הכלל. ראו דברינו [עתיבה](#) בפרשת תולדות.

³³ על סבו, חוני, ראינו שהירושלמי אומר: "שלא בא בענווה" (הערה 6 לעיל). האם כאן מתקן הנכד את מעשה זקנו, או שמא לא רק ענווה כאן, לא רק תפילה במקום השבעה, אלא אמונה עמוקה שהקב"ה מביא מטר ברצונו (כשיתרצה וירצה) ותפילת האדם איננה אלא "השתדלות" והתבטלות ולא הגורם. התפילה מצטרפת לעשייה והיא חלק מ"אם בחוקוהי תלכו ... ונתתי גשמים בעיתם"

³⁴ ראו שם את כל השאלות ששאלו אותם החכמים על התנהגותו ומה שענה להם. אריכות העניין שם לא באה רק ללמדנו הלכות דרך ארץ דרך אבא חלקיה, אלא להראות שצדיקותו והתנהגותו היום-יומית הם המפתח לגשם.

אמרו לו: ומדוע באו העננים מן הפינה שבה עמדה אשתך אל הפינה שבה עמדת אתה? אמר להם: משום שהאישה נמצאת בבית ונותנת לעניים לחם וקרובה הנאתם (סיפוקם) ואילו אני נותן רק כסף ורחוקה הנאתם.³⁵ וגם, אותם בריונים שגרים בשכנותנו, ואני מבקש רחמים שימותו, והיא ביקשה עליהם שיחזרו בתשובה, וחזרו.³⁶

חנן הנחבא בר ברתיה דחוני המעגל הוה. כי מצטריך עלמא למיטרא הוה משדרי רבנן ינוקי דבי רב לגביה, ונקטי ליה בשיפולי גלימיה ואמרו ליה: אבא, אבא, הב לן מיטרא. - אמר לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, עשה בשביל אלו שאין מכירין בין אבא דיהיב מיטרא לאבא דלא יהיב מיטרא.³⁷

בראשית רבה יג ז "ואדם אין"

"ואדם אין לעבוד את האדמה" - ואדם אין להעביד את הבריות להקב"ה,³⁸ עכ כאליהו וכחוני המעגל.³⁹

בבלי תענית שם דף כג עמוד א – שמעון בן שטח והגשם

בעתם - בלילי רביעיות ובלילי שבתות. שכן מצינו בימי שמעון בן שטח, שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות, עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב, וצררו מהם דוגמא לדורות, להודיע כמה החטא גורם.⁴⁰

יוסף בן מתתיהו קדמוניות היהודים ספר יד – חוניו הצדיק

וצדיק אחד חביב אלהים, חוניו שמו, שהתפלל פעם לאלהים בשעת עצירת גשמים שיסיר את הבצורת, ואלהים שמע לקולו והמטיר. (חוניו זה) התחבא בראותו שהמהומה עומדת בתוקפה והוא הובא למחנה היהודים והם דרשו ממנו שכשם שהתפלל והפסיק את הבצורת, כך יערוך תפילות נגד אריסטובלוס ובני סיעתו המורדים. וכשהתנגד וסירב, הכריחו ההמון (לכך). אז עמד בתוכם ואמר: "אלהינו מלך העולם, מאחר שאלה העומדים אתי הם עמך והנצורים כוהניך, בבקשה ממך, שלא תשמע את אלו נגד אלו ולא תקיים מה שמבקשים אלה נגד אלו". וכשעמד והתפלל תפילה זו, הקיפו אותו הרשעים שביהודים והרגוהו בסקילה.⁴¹

חג שמח, ושנזכה בחורף זה למים רבים

מחלקי המים

³⁵ ראו בדומה הסיפור על מר עוקבא ואשתו, בגמרא כתובות סז ע"ב, שקפצו לתנור על מנת שלא לבייש עני שהיה מתפרנס מהם ואמרה אשתו של מר עוקבא שיניח כפות רגליו על כפות רגליה שהן נכוות פחות משום שהיא נותנת פת לעניים: "אמרה ליה: אנא שכיחנא בגויה דביתא ומקרבא אהניתי".

³⁶ ראו בדומה על הבריונים שר' מאיר התפלל שימותו וברוריה אשתו התפללה שיחזרו בתשובה (ברכות י ע"א).

³⁷ ובהמשך הגמרא שם מובאים מקרים רבים שחכמים ביקשו על הגשם חלקם נענו וחלקם לא וכבר סקרנו מעט מהם בדברינו **תפילות לגשם במדרש** במועד זה בשנה האחרת. ראו עוד שם בדף כה ע"א על לוי ש"הטיח דברים כלפי מעלה" ומאז צלע. האם זהו לוי בן סוסי שנזכר בפסיקתא דרב כהנא כד שהניס את השודדים בתפילתו העזה לקב"ה ומה אירע לתלמידו שעשה כמו כן (בדברינו **הושע מורה התשובה** בפרשת שובה)? וכן בהמשך הגמרא שם על מעשה ניסים גדולים, בראשם הסיפור על: "תאנה תאנה הוציאי פירותיך ויאכלו פועלי אבא" (שם כד ע"א) וכן: "מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר לחומץ וידלוק" (שם כה ע"א).

³⁸ וכביכול את הקב"ה לבריותיו שישמע וייענה לתפילתם על הגשם ויתחדשו פני אדמה (עפ"י תהלים קד ל).

³⁹ אין טעם לגשם בלי תפילת האדם. ולפי מדרש זה, חוני המעגל ואליהו הם הסמל לתפילה נכונה לגשם, כזו שהבריות עובדים בגללה לה'. על חוני דיברנו ועל אליהו, שמוריד גשם (ראו מלכים א פרק יח), ראו דברינו **אליהו בהר הכרמל** בפרשת כי תשא.

⁴⁰ למרות שאין מוקדם ומאוחר בתלמוד, נראה שלא בכדי מופיע סיפור זה לפני ובסמוך למעשה חוני המעגל. לא סתם כעס שמעון בן שטח על חוני המעגל. לא רק בגלל "מעשה קסמים" שעשה, אלא בגלל שהוא, שמעון בן שטח, מציג אלטרנטיבה. בימיו ירדו גשמים בלי מעשה ניסים. ואם לא יורדים גשמים, אין זה אלא בגלל החטא, כמו שכתוב בתורה בפרשת קריאת שמע ובפרשת בחוקותי. ואת החטא צריך לתקן. אך אילו חוני המעגל **מתחטא** לפני אביו שבשמים במקום לתקן את החטא. הצדיק הנושא על שכמו את עול הציבור כולו. האם לפנינו שורש קדום של מחלוקת החסידות והמתנגדים? שמעון בן שטח הוא המתנגד – אביו הרוחני של הרמב"ם והגר"א, בעוד שחוני המעגל – בעל המופת – הוא אביו הרוחני ושורש נשמתו של הבעש"ט והמקובלים ואולי אפילו של דמויות כמו רמב"ן? כך או כך, ראו מקבילה למדרש זה בויקרא רבה לה י, פרשת בחוקותי, שם נזכרת גם המלכה שלומציון והגשמים היו יורדים "מלילי שבת ללילי שבת", בלי לילות רביעי (ולא בערב שבת, היינו ימי שישי, שבהם אנשים טורדים בקניות לכבוד שבת, ראו גמרא תענית ח ע"ב). ראו דברינו **בימי שלומציון ושמעון בן שטח** בפרשת בחוקותי.

⁴¹ את חוני המעגל שהפליא בניסיו להוריד גשמי ברכה לכלל ישראל, מנסים כעת היהודים להכניס אל תוך מלחמת האחים האכזרית שמסמלת את סופה העגום של מלכות החשמונאים. ראו גמרא מנחות דף סד עמוד ב (וכן הוא במסכת סוטה מט ע"ב ובמסכת בבא קמא דף פב ע"ב): "תנו רבנן: כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה, והיה הורקנוס מבחוף ואריסטובלוס מבפנים. בכל יום ויום היו משלשלין להן דינרין בקופה ומעלין להן תמידין ... למחר שלשלו להן דינרין בקופה והעלו להן חזיר, כיון שהגיע לחצי חומה נעץ ציפורניו בחומה, ונודעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה". ראו דברינו **בית חשמונאי** בחנוכה. האם זה סיפור רק על בית חשמונאי או שמא גם על חוני המעגל?